

Οικουμενικές Αξίες και Λογοτεχνία
A. Αγώνες για την Ελευθερία – Μαρτυρίες πολέμου
Θέλει αρετήν και τόλμην η Ελευθερία ...

Διδακτική πρόταση

**Διονύσιος Σολωμός, *Ελεύθεροι πολιορκημένοι* [Η νύχτα της Εξόδου]
 σχεδ. Β΄ & Γ΄, σ.21**

Δείκτες Επιτυχίας Οι μαθητές/-τριες:	Δείκτες Επάρκειας
1. Να αναγνωρίζουν στα ποιητικά κείμενα τη «φωνή που μιλάει».	A. παρουσίαση παραδειγμάτων στην ποίηση της « φωνής που μιλάει » ως «ποιητικού εγώ» ή «ποιητικού υποκειμένου»
2. Να κατανοούν τη σημασία της ποιητικής λέξης και του ποιητικού λεξιλογίου και να αντιλαμβάνονται τον συγκινησιακό χαρακτήρα της ποίησης.	A. η μεταφορική σημασία των λέξεων στα ποιήματα και η λειτουργία των λέξεων ως συμβόλων B. το ποιητικό σύμβολο ως εμπλουτισμένο γλωσσικό σημείο με μεταφορικές σημασίες / συνυποδηλώσεις (πέρα από την κυριολεκτική) Γ. η συγκινησιακή αλληλουχία των λέξεων από την οποία προκύπτει το «νόημα» ενός ποιήματος
3. Να αναγνωρίζουν τα βασικά σχήματα λόγου της ποιητικής γλώσσας και να αντιλαμβάνονται τη λειτουργία τους.	A. σχήματα λόγου: σημασιολογικά (παρομοίωση, μεταφορά, προσωποποίηση, αλληγορία, μετωνυμία, συνεκδοχή) και συντακτικά (παραλληλισμός, σχήμα χιαστό, σχήμα κύκλου, υπερβατό)
4. Να διακρίνουν τη συλλογικότητα στη λογοτεχνία «του εμείς» και την ατομικότητα στη λογοτεχνία «του εγώ».	A. ποίηση : διάκριση ανάμεσα στον διδακτικό ή επικό / ηρωικό χαρακτήρα της ποίησης «του εμείς» και στον λυρικό χαρακτήρα της ποίησης «του εγώ»
5. Να κατανοούν την ιστορικότητα των λογοτεχνικών κειμένων και των ιδεών, οι οποίες αποτυπώνονται σε αυτά.	A. ένταξη των κειμένων στο ιστορικό και γραμματολογικό τους πλαίσιο
6. Να αναπτύσσουν συνείδηση ενεργού δημοκρατικού πολίτη.	A. θεμελιώδεις αξίες και δικαιώματα του ανθρώπου (ελευθερία, ειρήνη, ισότητα, δικαιοσύνη), μέσα από λογοτεχνικά κείμενα, με απώτερο στόχο τη διαμόρφωση κοινωνικά υπεύθυνης στάσης και αγωνιστικής συμπεριφοράς

Εμφάσεις:

Όροι λογοτεχνικού γραμματισμού: ποίηση του «εμείς»/ ποίηση του «εγώ», μεταφορική σημασία λέξεων-σύμβολα (Μεσολόγγι/Μεσολογγίτες), σχήματα λόγου και άλλα εκφραστικά μέσα, ποιητική φωνή και γραμματικά πρόσωπα.

Θεματική / Αξιακό περιεχόμενο: θεμελιώδεις αξίες του ανθρώπου (Ελευθερία: σωματική-ηθική/ψυχική/εσωτερική, φιλοπατρία, ηρωισμός: πειρασμοί/δυσκολίες - απόφαση θανάτου – ηρωική Έξοδος – Ελευθερία)

Ενδεικτική/Προτεινόμενη πορεία διδασκαλίας:

1. Παρακολούθηση αποσπάσματος από το βίντεο της Εκπαιδευτικής Τηλεόρασης Ελλάδος για τη ζωή και το έργο του ποιητή, Διονυσίου Σολωμού.
<https://www.youtube.com/watch?v=lp8qlCQyoNw>

ή Συνοπτική παρουσίαση του παρακάτω βιογραφικού σημειώματος ή του σημειώματος στη σ. 21

Διονύσιος Σολωμός

«Ο Διονύσιος Σολωμός θα γεννηθεί στο πολύγλωσσο και πολυπολιτισμικό περιβάλλον των Επτανήσων και συγκεκριμένα στη Ζάκυνθο το 1798, ένα έτος μετά την κρίσιμη μετάβαση από την μακραίωνη βενετοκρατία στη δημοκρατία. Ο πατέρας του, κόντε Νικόλαος Σολωμός, ήταν πλούσιος ευγενής κρητικής καταγωγής και μιλούσε ιταλικά, όπως πολλοί επτανήσιοι της εποχής του και της τάξης του. Η μητέρα του, η Αγγελική Νίκη, ήταν υπηρέτρια στο σπίτι του κόντε, κοπέλα λαϊκή και πολύ νεότερή του. Ο Σολωμός θα γεννηθεί εκτός γάμου, όπως και ο ομομήτριος αδελφός του Δημήτριος (1802), αλλά ο πατέρας τους θα φροντίσει για τη μόρφωσή τους, θα τους συμπεριλάβει στη διαθήκη του και λίγο πριν πεθάνει θα παντρευτεί τη μητέρα τους.[...]

Ο Σολωμός θα μάθει τα πρώτα γράμματα στη Ζάκυνθο, παρακολουθώντας ιδιωτικά μαθήματα στο πατρικό σπίτι και μια χρονιά στο δημόσιο σχολείο (1807-1808), που είχε αρχίσει να λειτουργήσει κατά την περίοδο της Επτανήσου Πολιτείας. Το 1808, μετά τον θάνατο του πατέρα του, οι επίτροποι θα τον στείλουν για σπουδές στην Ιταλία, όπως ήταν η συνήθεια, φροντίζοντας να μην έρχεται σε επαφή με τη μητέρα του και τη νέα της οικογένεια (είχε στο μεταξύ παντρευτεί τον Εμμανουήλ Λεονταράκη). Θα τον συνοδεύσει ο Ιταλός πρόσφυγας αββάς Σάντο Ρόσι, που ήταν οικοδιδάσκαλος στη Ζάκυνθο. Η προσαρμογή του δεκάχρονου μαθητή στο Λύκειο της Αγίας Αικατερίνης στη Βενετία θα αποδειχθεί δύσκολη και ο Ρόσι θα τον πάρει κοντά του στην Κρεμόνα μέχρι την αποφοίτησή του από το Λύκειο της πόλης, το 1815. Στη συνέχεια ο Σολωμός θα γραφτεί στη Νομική Σχολή της Παβίας από όπου θα πάρει το δίπλωμά του το 1818.

Ωστόσο οι νομικές σπουδές δεν φαίνεται να τον ενδιαφέρουν. Στην Ιταλία, έρχεται σε επαφή με την πλούσια ιταλική λογοτεχνική παράδοση και με το δυναμικό παρόν της ιταλικής λογοτεχνίας των αρχών του 19^{ου} αιώνα, όπου η ποίηση, και μάλιστα η θρησκευτική (νεοκλασικιστική, νεοπλατωνική) έχει την πρωτοκαθεδρία. Στις πόλεις των σπουδών του αλλά και στο Μιλάνο παρακολουθεί «ακαδημίες» ποίησης (δηλ. δημόσιες αναγνώσεις ποιημάτων) και βραδιές ποιητικού αυτοσχεδιασμού. Συναναστρέφεται γνωστούς ποιητές και λογίους, όπως ο Vincenzo Monti, ο Giovanni Torti, ο Giuseppe Montani. [...] Στην Ιταλία επίσης συνειδητοποιεί την ποιητική κλίση του και γράφει στα ιταλικά τα πρώτα του ποιήματα, σχεδόν όλα θρησκευτικής θεματικής.[...]

Επιστρέφοντας στη Ζάκυνθο ο Σολωμός θα συνεχίσει να συνθέτει ιταλικά ποιήματα, όπως άλλωστε και πολλοί άλλοι επτανήσιοι λογοτέχνες. [...] Παράλληλα με τη σύνθεση ιταλόγλωσσων ποιημάτων, ενταγμένος πλέον στο φυσικό περιβάλλον της ελληνικής γλώσσας, ο Σολωμός θα αρχίσει να τη σπουδάζει και να εξοικειώνεται με παλιότερες και νεότερες ελληνικές λογοτεχνικές παραδόσεις: έμμετρες ερωτικές μυθιστορίες, κρητική αναγέννηση, δημοτικό τραγούδι, ζακυνθινή παράδοση. Θα ξεκινήσει επίσης να γράφει ποίηση στη νεοελληνική. [...] Τα χρόνια της ζακυνθινής διαμονής του Σολωμού συμπίπτουν βέβαια με τον επαναστατικό αγώνα των Ελλήνων για εθνική ανεξαρτησία.[...] Από την ομάδα των έργων που συνδέονται άμεσα με τα γεγονότα της επανάστασης (π.χ. *Εις Μάρκο Μπότσαρη, Η καταστροφή των Ψαρών*) ξεχωρίζει ασφαλώς ο *Ύμνος εις την Ελευθερίαν*, το ποίημα που θα καταστήσει τον εικοσιπεντάχρονο Σολωμό ευρύτερα γνωστό στην Ελλάδα και την Ευρώπη και που αργότερα (1865) θα του δώσει τον τίτλο του εθνικού ποιητή των Ελλήνων. [...] Στο τέλος του 1828 ο Σολωμός αποφασίζει να εγκατασταθεί στην Κέρκυρα για καλλιτεχνικούς και προσωπικούς λόγους. [...] Αναμφίβολα, η σολωμική ποίηση της κερκυραϊκής περιόδου είναι περισσότερο στοχαστική, σχεδόν φιλοσοφική, μολοντί κατά κανόνα αφορμάται από πραγματικά ή και ιστορικά γεγονότα. Έννοιες κλειδιά για την ανάγνωσή της είναι — πλάι σε θέματα και τεχνικές της ζακυνθινής περιόδου που επανέρχονται και τώρα (π.χ. αντιστοιχία εσωτερικού και εξωτερικού κάλους, οράματα και όνειρα) — η δοκιμασία, η ταπεινότητα και το ηθικό μεγαλείο του ανθρώπου, η εσωτερική ελευθερία, η αυτογνωσία, η ενότητα του σύμπαντος και η αρμονία, η αλήθεια.

[...] Στις 9/27 Φεβρουαρίου 1857 ο Σολωμός πεθαίνει στην Κέρκυρα από εγκεφαλική συμφόρηση».

Κατερίνα Τικτοπούλου

https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/tools/concordance/biography.html?cnd_id=10

2. Τίτλος: Οι μαθητές/-τριες σχολιάζουν τον τίτλο *Ελεύθεροι πολιορκημένοι* με έμφαση στην αντίθεση που περιέχει, καθώς και τον υπότιτλο «Η νύχτα της Εξόδου». (Δείκτης 3Α)

Στον τίτλο εντοπίζεται το **οξύμωρο σχήμα**. Οι Μεσολογγίτες αν και ήταν πραγματικά πολιορκημένοι (από Τούρκους και Αιγυπτίους, από την πείνα, από τον πόθο για ζωή - ανοιξιάτικο τοπίο -, έρωτας παρέμειναν ψυχικά-εσωτερικά ελεύθεροι, αφού αποφάσισαν να πραγματοποιήσουν την ηρωική Έξοδό τους, που θα τους οδηγούσε στον σωματικό θάνατο από τη μια, στην ψυχική-εσωτερική ελευθερία, από την άλλη.

3. Σχολιασμός του όρου «Σχεδιάσμα», που βρίσκεται κάτω από τον τίτλο.

«Ο Σολωμός αν και έζησε από κοντά τα γεγονότα (οι κανονιές από το πολιορκημένο φρούριο ακούγονταν ως τη Ζάκυνθο), δεν έγραψε τους *Ελεύθερους πολιορκημένους* με νωπές αναμνήσεις, αλλά πολύ αργότερα». (Πολίτης Λ. [1998] *Η Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης)

Οι *Ελεύθεροι πολιορκημένοι* είναι από τα κορυφαία έργα του Σολωμού και της νεοελληνικής ποίησης γενικότερα. Θεωρείται το έργο ζωής του Σολωμού, αφού τον απασχόλησε σε όλη τη διάρκεια της ώριμης ποιητικής του περιόδου. Το δούλεψε για πάνω από είκοσι χρόνια, χωρίς ωστόσο να το ολοκληρώσει.

«Το έργο έφτασε σ' εμάς σε χειρόγραφα “αποσπάσματα” συγκροτημένα σε τρία Σχεδιάσματα, που το καθένα τους αντιπροσωπεύει όχι μονάχα διαφορετικό στάδιο επεξεργασίας αλλά και διαφορετική ποιητική αντίληψη. Το αρχικό σχεδιάσμα, “συνθεμένο εις είδος προφητικού θρήνου εις το πέσιμο του Μεσολογγίου”, πρέπει να γράφτηκε γύρω στα 1830. Το Β' Σχεδιάσμα, σε στίχους δεκαπεντασύλλαβους ομοιοκατάληκτους ζευγαρωτούς, “εις το οποίον εικονίζοντο τα παθήματα των γενναίων αγωνιστάδων εις τες υστερινές ημέρες της πολιορκίας έως οπού έκαμαν το γιουρούσι”, το δούλεψε ο ποιητής από το 1833 ως το 1844, οπότε αρχίζει να το ξαναπλάθει σε νέα μορφή (Γ' Σχεδιάσμα), σε στίχους λιτούς, χωρίς ομοιοκαταληξίες, αλλά αρμονικότερους».

(http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2700/Keimena-Neoellinikis-Logotechnias_A-Lykeiou_html-empl/indexD2_1.html)

4. Ανάγνωση του ποιήματος από τον/την εκπαιδευτικό. Οι μαθητές/-τριες καλούνται να εντοπίσουν τον χρόνο (ύστερη νυχτιά – Σχεδ. Β΄/απ.9), τα πρόσωπα (Αράπης, Μεσολογγίτες - σχεδ. Β΄ /απ.9 και παιδιά, αντρογυναίκες - σχεδ. Γ΄ /απ. 12), τον χώρο στον οποίο αυτά βρίσκονται (τείχος- σχεδ. Β΄/απ.9). Γίνεται σύνδεσή τους με το ιστορικό πλαίσιο συγγραφής του έργου (Δείκτης 5Α).

Οι *Ελεύθεροι πολιορκημένοι* αναφέρονται στην πολιορκία του Μεσολογγίου (Απρίλιος 1825-Απρίλιος 1826) από τους Τούρκους και στη συνέχεια από τους Αιγυπτίους. Οι Μεσολογγίτες αμύνονται κατά τη διάρκεια της πολιορκίας με σθένος. Έχουν να αντιμετωπίσουν τις φυσικές κακουχίες (πείνα, αρρώστιες), τον φόβο του θανάτου, τον εξωτερικό εχθρό, δηλ. τους Τούρκους, αλλά και τον εσωτερικό, δηλ. τον ίδιο τους τον εαυτό, που τους καλεί να γευτούν τον πειρασμό της άνοιξης και του έρωτα, την ίδια τη ζωή, συνθηκολογώντας με τον εχθρό. Διατηρούν ακέραιο το ήθος τους παραμένοντας ουσιαστικά, εσωτερικά ελεύθεροι, αν και ήταν πολιορκημένοι. Η αριθμητική και στρατιωτική υπεροχή των Τούρκων και η έλλειψη τροφίμων τους οδηγούν στην απόφαση για την ηρωική Έξοδο το βράδυ της 10ης προς την 11η Απριλίου 1826, την Κυριακή των Βαΐων. Ο Σολωμός εμπνεόμενος από το ιστορικό αυτό γεγονός παρουσιάζει τον αγώνα του ανθρώπου για την ηθική, την εσωτερική του ελευθερία.

5. Οι μαθητές/-τριες εστιάζουν την προσοχή τους στην κατάσταση που επικρατεί μέσα και έξω από το Μεσολόγγι και υπογραμμίζουν σχετικούς στίχους. Ακολούθως, τους ζητείται να παρατηρήσουν και να εντοπίσουν τα εκφραστικά μέσα που χρησιμοποιεί ο ποιητής, ώστε να αποδοθεί η κατάσταση εντός και εκτός Μεσολογγίου. (Δείκτης 2Γ)

Κατάσταση στο Μεσολόγγι	Εκφραστικά Μέσα
<p><u>Γενική κατάσταση:</u> Βρισκόμαστε στην τελευταία νύχτα πριν την Έξοδο («ύστερη νυχτιά»). Πρόκειται για μια έναστρη, όμορφη, ανοιξιάτικη νύχτα («όλα τα αστέρια βγάνει»)</p>	<p><u>Εικόνα:</u> Οπτική (έναστρη νύχτα)</p> <p><u>Χρήση επιθέτου:</u> - «ύστερη νυχτιά» αποδίδεται ζωντανά, παραστατικά η τραγικότητα της τελευταίας νύχτας πριν την Έξοδο.</p>
<p><u>Μέσα στο Μεσολόγγι:</u> απόλυτη σιωπή και γαλήνη («νυχτική γαλήνη, μήτε κλάψα, μήτε αναστεναγμός, είχε παύσει η ζωή»). Οι Μεσολογγίτες λίγο πριν τη μεγάλη ώρα της θυσίας, της Εξόδου, εξαντλημένοι («την όψη τη φθαρμένη») αλλά ενωμένοι και έτοιμοι προσεύχονται («Ολονυχτίς ανέβαινε η δέηση, το λιβάνι»). Κατανυχτική ατμόσφαιρα - Σχεδ. Β΄</p> <p>Οι γυναίκες ανάβουν φωτιά και καίνε αγαπημένα τους αντικείμενα – Σχεδ. Γ΄</p>	<p><u>Εικόνες:</u> Οπτικές (προσευχή-κατανυχτική ατμόσφαιρα, γυναίκες που καίνε αγαπημένα αντικείμενα), οσφρητική (θυμίαμα-λιβάνι), ηχητική (νεκρική σιωπή).</p> <p><u>Χρήση επιθέτου:</u> - «ανάγκη φοβερή» και <u>επίταξη επιθέτου</u>, ώστε να δοθεί έμφαση στη φοβερή πείνα των Μεσολογγιτών και στην ανάγκη τους να επιβιώσουν.</p> <p><u>Ασύνδετο σχήμα και χρήση επιθέτου:</u> «Ακίνητες, αστέναχτες, δίχως να ρίξουν δάκρυ», δηλώνεται το ήθος και η στάση των γυναικών, που θέτουν υπεράνω όλων την Ελευθερία.</p> <p><u>Αντιθέσεις:</u> σώμα ≠ ψυχή, ελευθερία ≠ θάνατος</p>
<p><u>Έξω από το Μεσολόγγι:</u> Ένας φρουρός («Αράπης»: εννοεί τους Αιγυπτίους, που συμμετείχαν με τους Τούρκους στη Β΄ φάση της πολιορκίας του Μεσολογγίου) απορεί για την απόλυτη ησυχία και πλησιάζει το τείχος με περιέργεια (αφού το λιβάνι γεμίζει την ατμόσφαιρα).</p>	<p><u>Εικόνες:</u> Οπτική (Αράπης που κοιτάζει περίεργος, γυναίκες που καίνε αγαπημένα αντικείμενα), οσφρητική (θυμίαμα).</p> <p><u>Χρήση επιθέτου:</u> - «τραβηγμένος, περίεργος και ανυπόμονος», ώστε να διαφανεί η στάση του εχθρικού στρατεύματος το βράδυ πριν την Έξοδο.</p> <p><u>Αντιθέσεις:</u> νεκρική σιγή εντός των τειχών ≠ κινητικότητα εκτός των τειχών, πολιορκημένοι ≠ πολιορκητές</p>

6. Οι μαθητές/-τριες καλούνται να σχολιάσουν την ψυχική κατάσταση των πολιορκημένων Μεσολογγιτών λίγο πριν από την Έξοδο, αξιοποιώντας στοιχεία από το Σχεδιάγραμμα Β΄/ απ. 9. Ακολούθως, εντοπίζουν τα εκφραστικά μέσα με τα οποία αποδίδονται και τον κυρίαρχο γραμματικό χρόνο. Τέλος, προβληματίζονται για τη λειτουργία τους και διαπιστώνουν τη συγκινησιακή αλληλουχία των λέξεων από την οποία προκύπτει το «νόημα». (Δείκτες: 2Γ, 3Α)

Οι ήρωες είναι ενωμένοι (μονιασμένοι) και συλλογίζονται (ενδόμυχες σκέψεις) για την αιωνιότητα (τη θυσία και την αθανασία που αυτή θα τους χαρίσει). Η «τρίσβαθη ψυχή» τους λέει μεγάλα και πολλά (μεταφορά και χρήση επιθέτου, ώστε να διαφανεί το μεγαλείο της ψυχής τους, που κυριαρχεί του σώματος και παίρνει μεγάλες αποφάσεις). «Η αγάπη και ο έρωτας καλού» (=ελευθερία) τινάζουν, αναστατώνουν τον εσωτερικό τους κόσμο και δεν τους αφήνουν να ησυχάσουν (μεταφορά που δηλώνει παραστατικά την απόφασή τους και την ψυχική αναστάτωση που προκαλεί. Παρήχηση -σ-: σπλάχνα, σπλάχνα, θάλασσα, ησυχάζουν, ώστε να δημιουργηθεί ηχητική εικόνα της αναστάτωσης. Επανάληψη (σπλάχνα): τονίζεται η δύναμη της ψυχής τους, που έχει λάβει την απόφαση της θυσίας.) Η ψυχή τους είναι «γλυκιά και ελεύθερη» (χρήση επιθέτου) σαν να έχει ήδη βγει (παρομοίωση) και έχει αγγίξει την αιωνιότητα. Γι' αυτό, υψώνουν με χαμόγελο (με περηφάνεια και αξιοπρέπεια) τη φθαρμένη, αλλοιωμένη από τις κακουχίες όψη τους, βέβαιοι για την Έξοδο που θα ακολουθήσει.

Τα πλούσια εκφραστικά μέσα, όπως επίσης και ο Ενεστώτας που χρησιμοποιείται κυρίως, προσδίδουν δραματικότητα και παραστατικότητα στη συγκεκριμένη στιγμή και τονίζουν το ψυχικό μεγαλείο των Μεσολογγιτών.

7. Στο απόσπασμα 9 από το Β΄ Σχεδιάγραμμα των *Ελεύθερων πολιορκημένων* βλέπουμε πώς εργάζεται ο ποιητής, πώς δηλαδή «δημιουργείται» το ποίημα από τις σκέψεις/ιδέες του ποιητή, καθώς το εμπνέεται και το σχεδιάζει. Οι μαθητές/-τριες σχολιάζουν με ποιον τρόπο οι «στοχασμοί» συμπληρώνουν το νόημα των στίχων.

Οι στοχασμοί συμπληρώνουν το νόημα των στίχων, αφού επεξηγούν και φωτίζουν το περιεχόμενο του ποιήματος σχετικά με την κατάσταση που επικρατεί στο Μεσολόγγι («*Η μεγαλύτερη συγκέντρωση των στοχασμών παρατηρείται και αναφέρεται στους Ελεύθερους Πολιορκημένους, έτσι ώστε δίκαια να θεωρούνται ως αναγκαίο και μάλιστα ερμηνευτικά σημαντικό συμπλήρωμά τους*»)¹

Θεμελιώνουν, παράλληλα, με διάφορους εκφραστικούς τρόπους την κεντρική ιδέα των *Ελεύθερων πολιορκημένων*, που είναι η υπερνίκηση της πείνας και του φόβου του θανάτου, αλλά και άλλων πειρασμών όπως η ομορφιά της φύσης και του έρωτα. Όλα αυτά τα υπερβαίνουν με τη θέληση και τη δύναμη της ψυχής τους, αποδεικνύοντας ότι, όταν η ψυχή είναι δοσμένη σε κάτι υψηλό, καμιά εξωτερική βία δεν είναι ικανή να την υποδουλώσει.²

¹ Βελουδής, Γ. (1999). Δ. Σολωμός: «Στοχασμοί» στους *Ελεύθερους Πολιορκημένους*. Στο Κεχαγιόγλου, Γ. (Επιμ.), *Εισαγωγή στην Ποίηση του Σολωμού. Επιλογή κριτικών κειμένων* (σ. 387-397). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σ. 461.

² Καψωμένος, Ε.Γ. (1998). *Ο Σολωμός και η Ελληνική Πολιτιστική Παράδοση*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων. [http://www.hellenicparliament.gr/onlinePublishing/SEM/index.htm]

8. Προχωρώντας στο Σχεδιάσμα Γ΄, απ. 12, οι μαθητές/-τριες εντοπίζουν το ασύνδετο σχήμα και τα επίθετα που αποδίδονται στις γυναίκες, προβληματίζονται για τη λειτουργία τους και δικαιολογούν τον χαρακτηρισμό «αντρογυναίκες».

«ακίνητες, αστέναχτες, δίχως να ρίξουν δάκρυ»: Οι γυναίκες παρουσιάζονται να υποφέρουν αγόγγυστα, χωρίς να δακρύζουν, υπομένοντας τις δυσκολίες και αντιμετωπίζοντας την κατάσταση με ηρωισμό. Προτιμούν τον θάνατο, παρά την ατίμωση και τη σκλαβιά. Με τη χρήση των επιθέτων και του ασύνδετου σχήματος τονίζεται η αλύγιστη ψυχική τους δύναμη, η γενναιότητα, το αντρίκειο σθένος και η αποφασιστικότητά τους να επιτελέσουν το χρέος τους προς την πατρίδα.

Ο ποιητής επιλέγει επίσης τη λέξη «αντρογυναίκες», όχι γιατί έμοιαζαν σαν άντρες, αλλά για να δείξει ότι ήταν ισότιμες και ισάξιές τους στη μεγάλη απόφαση της θυσίας. («Τέτοια ήταν η θέση, εις την οποία έσταινε ο Σολωμός του *Ελεύθερους Πολιορκημένους*, ποίημα εις το οποίον έπρεπε να φανεί ακέραιος ο άνθρωπος: το ύψος της ψυχής και ενταυτώ τα φυσικά αισθήματα εις όλη τους τη σφοδρότητα. Αυτό το σέβας προς όλα τα ιδιώματα του θείου πλάσματος ανάγκαζε τον ποιητή να μη θυσιάζει κανένα από αυτά, αλλά να θέσει όλα εις μίαν αρμονικήν ισοζυγία: να παραστήσει πλαστικώς τα παντοειδή ανθρώπινα ορμήματα, αισθήματα, φρονήματα και πάθη: [...] Αυτή η αυτονομία έπρεπε να φανεί όμοια, αλλά με διαφορετική μορφή, εις τον ανδρικόν και εις τον γυναικείον χαρακτήρα.» Ι. Πολυλάς)³

Σημείωση: Αναφορά σε άλλα παραδείγματα γυναικών που αγωνίστηκαν ή/και αγωνίζονται για τα ιδανικά τους.

9. Σχολιασμός γραμματικού προσώπου στο οποίο μιλά η ποιητική φωνή στο Σχεδιάσμα Β΄ και Γ΄ και προβληματισμός για τη λειτουργία του. (Δείκτης 1Α)

Σχεδιάσμα Β΄: γ΄ πρόσωπο («τους λέει», «τινάζουν», «ησυχάζουν»...) - δημιουργεί την αίσθηση της αντικειμενικότητας και της αποστασιοποίησης από τα δρώμενα.

Σχεδιάσμα Γ΄: α΄ πρόσωπο («βλέπω») – δημιουργεί την αίσθηση της προσωπικής μαρτυρίας και προσδίδει στον λόγο αμεσότητα, πειστικότητα, εξομολογητικό χαρακτήρα.

αποστροφή σε β΄ πρόσωπο («γλήγορα στάχτη να φανείς») – εκφράζει την ανυπομονησία του ποιητικού υποκειμένου να ολοκληρωθεί η διαδικασία και να προχωρήσουν οι πολιορκημένοι στην Έξοδο. Προσδίδει δραματικότητα και θεατρικότητα.

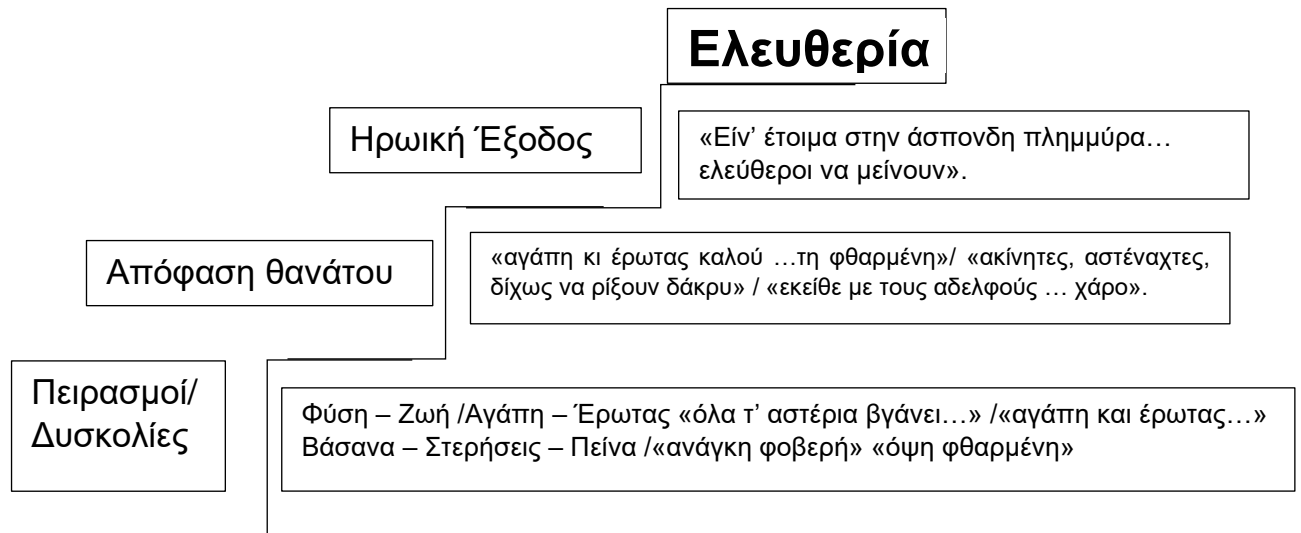
10. Εντοπισμός πειρασμών, που «πολιορκούν» τους Μεσολογγίτες, παρόλο που έχουν ήδη πάρει την απόφαση για τη Μεγάλη Έξοδο. (Δείκτης 6Α)

Σχεδιάσμα Β΄	Σχεδιάσμα Γ΄
Η ομορφιά της φύσης «Ετούτ' είν' ύστερη νυχτιά' όλα τ' αστέρια βγάνει»	Η ανάγκη της μάνας να προστατέψει το παιδί της «Και βλέπω πέρα τα παιδιά και τες αντρογυναίκες»
Η έμφυτη τάση να ζήσεις και να ικανοποιήσεις τις βιοτικές σου ανάγκες (π.χ. πείνα) «Και απάνου, ανάγκη φοβερή! σκυλί δεν τού 'λυχτάει.»	Η αγάπη, ο έρωτας ανάμεσα στο ανδρόγυνο: «Γύρου στη φλόγα π' άναψαν, και θλιβερά τη θρέψαν μ' αγαπημένα πράματα και με σεμνά κρεβάτια»
Όλες αυτές τις ανθρώπινες ανάγκες, που τους έβαζαν σε πειρασμό να παραδοθούν και να ζήσουν, αντί να θυσιάσουν τη ζωή τους, οι πολιορκημένοι τις υπερνίκησαν και επέλεξαν να πεθάνουν ελεύθεροι. Γι' αυτό ανάγονται σε σύμβολα ηθικής ελευθερίας. («Η ζωή, ως φυσική αξία, γίνεται άξονας της τραγικής σύγκρουσης, όπου η κατεξοχήν δοκιμασία είναι το δίλημμα ανάμεσα στην ηθική ελευθερία και το αγαθό της ζωής» ⁴)	

³ Πολίτης, Λ. (επιμ.).1993. *Διονυσίου Σολωμού Άπαντα*. τομ.Α΄. Ποιήματα, Αθήνα: Ίκαρος, σ.34

⁴ Καψωμένος, Ε.Γ. (1998). *Ανθολόγιο θεμάτων της Σολωμικής ποίησης*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, σ.130. [<http://www.hellenicparliament.gr/onlinePublishing/SAU/index.htm>]

11. Οι μαθητές/-τριες καλούνται, με βάση τα Σχεδιάσματα Β΄ και Γ΄, να συμπληρώσουν τα σκαλοπάτια που ανεβαίνουν οι πολιορκημένοι Μεσολογγίτες, μέχρι να κατακτήσουν το ιδανικό της Ελευθερίας (Δείκτης 6Α).

12. Στη συνέχεια γίνεται συζήτηση για τις αξίες της φιλοπατρίας, του ηρωισμού και της ελευθερίας. Τα σκαλοπάτια της προηγούμενης δραστηριότητας παραπέμπουν στο «Θα πάρω μίαν ανηφοριά, / θα πάρω μονοπάτια / να βρω τα σκαλοπάτια / που παν στη λευτεριά» του Ευαγόρα Παλληκαρίδη. Οι μαθητές/-τριες καλούνται να αναφέρουν κι άλλα παραδείγματα από την Ιστορία, όπου ανάλογη στάση και συμπεριφορά των ανθρώπων οδήγησε στον ηρωισμό. (Δείκτης 6Α)
Κι έτσι, επαγωγικά οδηγούμαστε στη συνανάγνωση / συνεξέταση με τις «Θερμοπύλες» του Κ. Π. Καβάφη.

Συνεξέταση κειμένων

Διονύσιος Σολωμός, *Ελεύθεροι πολιορκημένοι* [Η νύχτα της Εξόδου]

σχεδ. Β΄ & Γ΄, σ.21

Κωνσταντίνος Καβάφης, «Θερμοπύλες», σ. 23

1. Ανάγνωση σημειώματος, σ. 23.
2. Σχολιασμός του τίτλου «Θερμοπύλες» και συσχετισμός με το ιστορικό γεγονός στο οποίο παραπέμπει. (Δείκτης 5Α)

Την άνοιξη του 480 π.Χ. ξεκίνησε η δεύτερη εκστρατεία των Περσών εναντίον της Ελλάδας, με αρχηγό τον Ξέρξη. Ο ελληνικός στρατός με αρχηγό τον βασιλιά της Σπάρτης, Λεωνίδα, κατευθύνθηκε προς τις Θερμοπύλες, όπου παρατάχθηκαν 7.000 Έλληνες, για να αντιμετωπίσουν τους Πέρσες. Ο Ξέρξης, όταν έφτασε στις Θερμοπύλες, ζήτησε από τους Έλληνες να παραδώσουν τα όπλα. Ο Λεωνίδας απάντησε «Μολών λαβέ». Οι προσπάθειες των Περσών στις μάχες που ακολούθησαν δεν έφεραν το επιθυμητό, γι' αυτούς, αποτέλεσμα. Από τη δύσκολη αυτή θέση τούς έβγαλε ο Εφιάλτης, που οδήγησε, μέσω ενός μονοπατιού, τους Πέρσες στα νώτα των Ελλήνων. Ο Λεωνίδας πληροφορήθηκε για την προδοσία και έδιωξε το μεγαλύτερο μέρος του στρατεύματος. Έμειναν μόνο 700 Θεσπιείς και 300 Σπαρτιάτες. Στην άνιση μάχη που ακολούθησε πέθαναν όλοι. Ο θάνατός τους, όμως, έμεινε στην ιστορία ως απόδειξη μεγάλης φιλοπατρίας.

3. Ανάγνωση ποιήματος και εντοπισμός των προσώπων, στα οποία αναφέρεται το ποιητικό υποκείμενο.
4. Ακολούθως, υπογραμμίζονται τα χαρακτηριστικά τους και ζητείται από τους/τις μαθητές/-τριες να αναγνωρίσουν το κοινό χαρακτηριστικό που έχουν με τους ήρωες των *Ελεύθερων πολιορκημένων*. Καλούνται, επίσης, να εντοπίσουν ένα κοινό εκφραστικό μέσο, με το οποίο αποδίδονται τα χαρακτηριστικά των ηρώων των Θερμοπυλών και των ηρώων του Μεσολογγίου. (Δείκτης 6Α)

- Πρόσωπα: Όλοι εκείνοι που φυλάγουν Θερμοπύλες, ποτέ από το χρέος μη κινούντες, οι δίκαιοι κι ίσιοι, οι γενναίοι, οι συντρέχοντες, οι την αλήθεια ομιλούντες.
- Κοινό στοιχείο των ηρώων των Θερμοπυλών με τους Μεσολογγίτες (άντρες και γυναίκες) είναι το γεγονός ότι παραμένουν πιστοί στο καθήκον, στον στόχο τους. Παραμένουν αμετακίνητοι από το χρέος τους (υπεράσπιση πατρίδας και κατάκτηση ελευθερίας) και αγωνίζονται γι' αυτό, ανεξάρτητα από το προβλεπόμενο αποτέλεσμα.
- Κοινά εκφραστικά μέσα στα συνεξεταζόμενα ποιήματα:
 - Η χρήση **επιθέτων ή μετοχών που χρησιμοποιούνται ως επίθετα**.

Θερμοπύλες: «μη κινούντες», «δίκαιοι κι ίσιοι», «γενναίοι», «συντρέχοντες» «την αλήθειαν ομιλούντες».

Ελεύθεροι πολιορκημένοι: «τρίσβαθη», «γλυκιά κι ελεύθερη ψυχή», «βγαλμένη», «όψη φθαρμένη», «ακίνητες, αστέναχτες»

- **Αντιθέσεις**

Θερμοπύλες: «δίκαιοι κι ίσιοι ≠ αλλά με λύπη κι ευσπλαχνία», «γενναίοι, πλούσιοι ≠ μικρόν γενναίοι, πτωχοί», «την αλήθεια ομιλούντες ≠ χωρίς μίσος για τους ψευδομένους»

Ελεύθεροι Πολιορκημένοι: «ελεύθεροι ≠ πολιορκημένοι»

5. Οι μαθητές/-τριες καλούνται να κατατάξουν τα ποιήματα στην ποίηση του «εμείς» (διδασκτική-επική) ή στην ποίηση του «εγώ» (λυρική), συσχετίζοντας το θέμα του κάθε ποιήματος με τον τρόπο με τον οποίο αυτό αποδίδεται. (Δείκτης 4Α)

- Οι *Ελεύθεροι πολιορκημένοι* είναι ένα επικό ποίημα. Επικό, αφού μέσα από αυτό αναδεικνύεται το ηρωικό μεγαλείο των Μεσολογγιτών (σοβαρό, υψηλό ύφος) (ποίηση του «εμείς») και λυρικό, λόγω της συγκινησιακής αλληλουχίας των λέξεων από την οποία προκύπτει και το «νόημα» του ποιήματος.
 - «Η επιθυμία του Σολωμού, όπως την εκφράζει στους στοχασμούς του πάνω στους «Ελεύθερους Πολιορκημένους» για ένα «είδος μειχτό, αλλά νόμιμο» μπορεί να συνδέεται με την προσπάθειά του να συνδυάσει γνωστά λογοτεχνικά είδη σ' ένα μόνο έργο. Τα κύρια είδη ήταν το λυρικό, το δραματικό και το αφηγηματικό». ⁵
«Αυτός ο συνδυασμός ειδών ή τρόπων χαρακτηρίζει και τους «Ελεύθερους πολιορκημένους». Αλλά εδώ, αν και το πλαίσιο είναι αφηγηματικό, προέχουν τα λυρικά και δραματικά στοιχεία. Υπάρχει σίγουρα μια ιστορία που εκτυλίσσεται: πιο συγκεκριμένα, οι πράξεις, οι σκέψεις και τα συναισθήματα των πολιορκημένων τις τελευταίες μέρες της πολιορκίας του Μεσολογγίου». ⁶
 - Βλέπε επίσης: Παρίσης, Ι. & Παρίσης Ν. *Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων*. Αθήνα: ΟΕΚΔΒ, σσ. 68-69, σ.107.
- Οι *Θερμοπύλες* ανήκουν, επίσης, στην ποίηση του «εμείς», αφού το ύφος του ποιήματος είναι διδασκτικό και οι παραινέσεις αφορούν τόσο ατομικές όσο (και κυρίως) συλλογικές συμπεριφορές. Με λιτές και σαφείς εκφράσεις ο ποιητής προσπαθεί να αποδώσει τον χαρακτήρα αυτών που επιδεικνύουν θάρρος, γενναιότητα και αποφασιστικότητα στη ζωή τους.

6. Αναφορά στο τέλος που προβλέπεται για τους πρωταγωνιστές των δύο ποιημάτων και συζήτηση κατά πόσο το τέλος αυτό καθιστά την πορεία τους μάταιη. Διαπίστωση ύπαρξης κοινών συμβόλων. (Δείκτης 2Α,Β,Γ)

Ο αγώνας τους δεν θα έχει αίσιο τέλος, θα τους οδηγήσει στον θάνατο. Αυτό δεν κάνει τη δράση τους μάταιη, αλλά αντίθετα δίνει αξία στον αγώνα τους, αφού επέλεξαν να αγωνιστούν μέχρι τέλους για ό,τι οι ίδιοι θεωρούν σημαντικό, για την ελευθερία τους. Εκείνο που διεκδικούν δεν είναι το δικαίωμα να ζήσουν, αλλά το δικαίωμα να είναι ελεύθεροι. Η σταθερή, αμετάκλητη, ενσυνείδητη απόφασή τους να αγωνιστούν μέχρι τέλους, παρόλο που γνωρίζουν ότι ο αγώνας είναι άνισος, καθιστά τους Μεσολογγίτες και τους ήρωες των *Θερμοπυλών* πρότυπα, παραδείγματα, αγωνιστικότητας, ηρωισμού και αυτοθυσίας.

Συγκεκριμένα:

Το Μεσολόγγι και οι *Θερμοπύλες* ως χώρος θυσίας αποτελούν σύμβολο ελευθερίας.

Οι Μεσολογγίτες και οι ήρωες των *Θερμοπυλών* αποτελούν σύμβολο αξιοπρέπειας, αντίστασης, αγωνιστικότητας, γενναιότητας, ηρωισμού, αυτοθυσίας. (Για τον συσχετισμό των *Ελεύθερων πολιορκημένων* του Δ. Σολωμού με τις «*Θερμοπύλες*» του Κ.Π. Καβάφη, βλ. ενδεικτικά Καψωμένος Ερ. (2015), *Τα μυστικά της τέχνης του Καβάφη*. Λεμεσός: Εκδόσεις Ακτίς, σ. 44.)

⁵ Mackridge, P. (1999). Διονύσιος Σολωμός. Στο Κεχαγιόγλου, Γ. (Επιμ.), *Εισαγωγή στην Ποίηση του Σολωμού*. Επιλογή κριτικών κειμένων (σ. 387-397). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. σ. 391.

⁶ Mackridge, P. (1999). Διονύσιος Σολωμός. Στο Κεχαγιόγλου, Γ. (Επιμ.), *Εισαγωγή στην Ποίηση του Σολωμού*. Επιλογή κριτικών κειμένων (σ. 387-397). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης. σ. 393.

7. Παρατηρείται ότι στις «Θερμοπύλες» υπάρχουν κι άλλες λέξεις που λειτουργούν ως σύμβολα, «ο Εφιάλτης» και «οι Μήδοι». Οι μαθητές καλούνται, στηριζόμενοι και στο ιστορικό γεγονός, να τα αποκωδικοποιήσουν. (Δείκτης 2Α,Β)

- Εφιάλτης: σύμβολο προδοσίας αλλά και οι εσωτερικές ανθρώπινες αδυναμίες, οι ενάντιες εξωτερικές συνθήκες.
- Μήδοι: συμβολίζουν τον εχθρό, τα αξεπέραστα εμπόδια.

8. Σύνδεση κείμενων με τον γενικότερο τίτλο της ενότητας «Οικουμενικές αξίες», με συγκεκριμένη αναφορά στις αξίες που χαρακτηρίζουν τους πρωταγωνιστές των δύο ποιημάτων. Οι μαθητές/-τριες διαπιστώνουν ότι στα δύο κείμενα προβάλλεται μία κοινή αξία. (Δείκτης 6Α)

Τα δύο κείμενα συνδέονται άμεσα και εύστοχα με τον τίτλο της ενότητας, αφού μέσα από τους στίχους τους προβάλλονται πανανθρώπινες, οικουμενικές αξίες.

Οι Μεσολογγίτες χαρακτηρίζονται από τη γενναία στάση τους για κατάκτηση της εθνικής ή ηθικής τους ελευθερίας.

Τους ήρωες των *Θερμοπυλών* χαρακτηρίζουν οι αξίες της δικαιοσύνης, της ευθύτητας, της συμπόνιας και της φιλευσπλαχνίας, της γενναιοδωρίας, της φιλαλήθειας, της κατανόησης και της μετριοφροσύνης, της γενναιότητας και της αγωνιστικότητας για Ελευθερία.

Κοινή αξία: Η φιλοπατρία και η προσήλωση στο χρέος για υπεράσπιση της πατρίδας και κατάκτηση της ελευθερίας.

Ωστόσο, στις «Θερμοπύλες» η προσήλωση στο χρέος δεν αφορά μόνο την υπεράσπιση της πατρίδας. Αναφέρεται σε όλες τις μορφές χρέους, προσωπικές και εθνικές, και άλλες, που μπορεί να έχει ένας άνθρωπος.

Βλ. ενδεικτικά Κεχαγιόγλου, Γιώργος, «Κλίμακες. Κ.Π. Καβάφη, “Θερμοπύλες”: Σύντομο αναγνωστικό σχόλιο», *Χάρτης* 5-6 (Απρίλιος 1983) 640-645, 647-649: <https://www.greek-language.gr/periodika/mags/xartis/1983/5-6/141808#>, Καψωμένος, Ερ., ό.π., σ. 44.)

9. Ζητείται από τους/τις μαθητές/-τριες να παρατηρήσουν τους στίχους των δύο ποιημάτων και να σχολιάσουν το μέτρο, τον αριθμό των συλλαβών σε κάθε στίχο και την ομοιοκαταληξία.

- Στους *Ελεύθερους πολιορκημένους* το μέτρο είναι ιαμβικό και ο στίχος δεκαπεντασύλλαβος, με τομή στην 8^η συλλαβή. Στο Β΄ Σχεδιάσμα (απ. 9) υπάρχει ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία («βγάνει» - «λιβάνι», «λυχτάει» - «χωράει», «στοχασμοί τους» - «ψυχή τους», «τινάζουν» - «ησυχάζουν», «βγαλμένη» - «φθαρμένη»), ενώ στα απ. 13 και 13 του Γ΄ Σχεδιάσματος οι δεκαπεντασύλλαβοι στίχοι είναι ανομοιοκατάληκτοι.
- Στις *Θερμοπύλες* το μέτρο είναι ιαμβικό, ο στίχος ενδεκασύλλαβος, χωρίς ομοιοκαταληξία.

Κατ' οίκον εργασίες:

Υποχρεωτικές εργασίες:

1. Να αναφέρετε δύο εκφραστικά μέσα, με τα οποία αποδίδεται η ψυχική κατάσταση των Μεσολογγιτών (ανδρών και γυναικών) και να εξηγήσετε ποια είναι η σημασία των συγκεκριμένων εκφραστικών μέσων.
2. «Οι Μεσολογγίτες είχαν ορίσει και φύλαξαν Θερμοπύλες στη ζωή τους»; Να απαντήσετε κάνοντας αναφορά στην κοινή οικουμενική αξία που προβάλλεται μέσα από τα δύο ποιήματα. Δικαιολογήστε με αναφορά σε συγκεκριμένους στίχους.
3. Σε μια σωστά δομημένη παράγραφο να παρουσιάσετε τα κοινά σύμβολα που υπάρχουν στα δύο ποιήματα και να εξηγήσετε πώς αυτά θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως παράδειγμα για τους νέους του 21^{ου} αιώνα (λάβετε υπόψη σας τους πειρασμούς που πολιορκούν τη σημερινή νεολαία, το ημικατεχόμενο νησί μας, τον σύγχρονο τρόπο ζωής).

Προαιρετικές Εργασίες

1. Να μεταφέρετε τα αποσπάσματα από τα σχεδιάσματα Β΄ και Γ΄ των *Ελεύθερων πολιορκημένων* σε διήγημα.
2. Οι εγκλωβισμένοι συμπατριώτες μας, ως άλλοι «Ελεύθεροι πολιορκημένοι», υπέμειναν και υπομένουν από το κατοχικό καθεστώς την καταπάτηση βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και κατ' επέκταση αντιμετώπισαν και αντιμετωπίζουν δυσκολίες ανυπέρβλητες. Η συνειδητή επιλογή τους να παραμένουν εκεί «φυλάγοντας Θερμοπύλες» καθιστά την προσφορά τους προς την πατρίδα τεράστια. Να γράψετε ένα παραδοσιακό ή νεωτερικό ποίημα γι' αυτό το θέμα.
3. **«Η ζωγραφική είναι σιωπηλή ποίηση και η ποίηση ζωγραφική που μιλάει.»**
Σιμωνίδης ο Κείος

Να δημιουργήσετε ένα πολυτροπικό κείμενο, αξιοποιώντας πίνακες ζωγραφικής με θέμα την Έξοδο του Μεσολογγίου, καθώς και στίχους από τα αποσπάσματα των σχεδιασμάτων Β΄ και Γ΄ των «Ελεύθερων πολιορκημένων» που μελετήσαμε, ώστε να προβάλετε συνδυαστικά τον αγώνα των Μεσολογγιτών για κατάκτηση της ελευθερίας.

Σημειώσεις:

1. Το βιογραφικό σημείωμα του Δ. Σολωμού (σ. 2) δεν προορίζεται για εξ ολοκλήρου ανάγνωση στην τάξη.
2. Η βιβλιογραφική τεκμηρίωση στοχεύει σε ενημέρωση των διδασκόντων/-ουσών και για ενδεχόμενη περαιτέρω μελέτη. Ως εκ τούτου, δεν αναμένεται η ένταξη στη διδασκαλία των βιβλιογραφικών αναφορών.

Σύνταξη και επιμέλεια διδακτικής πρότασης: Έλενα Γεωργίου, Φιλολόγος
Εποπτεία: Ομάδα Αναλυτικού Προγράμματος Λογοτεχνίας Μ.Ε.

Οκτώβριος 2022